

ישראל אפרת

ספר המסות

הסתכלות בסוד הרוח והרושם

הוצאת דביר תל אביב

כתבי ישראל אפרת

שירה

ספר ראשון • מן העולם החדש : שתי פואימות

ספר שני • אדם בדורותיו

ספר שלישי • מה עמוק הוא שתול

ספר רביעי • אלגיות בראשית

פרוזה

ספר חמישי • הפילוסופיה העברית העתיקה : הסתכלות במטפיסיקה ובאטיקה

ספר שישי • הפילוסופיה היהודית בימי הביניים : שיטות וסוגיות

ספר שביעי • הפילוסופיה היהודית בימי הביניים : טכסטים, מונחים ומושגים

ספר שמיני • מסות

ועול הכלל על צווארו. ולא בשירתו בלבד, אלא גם במאמריו הראשיים ב"גליונות" — תמיד בער באש האחריות והמכאובים על גורלו של ישראל, גורל ליקוייו וחולשותיו. וכחוסר מגזע הנביאים דרש תמיד, כעין תריס בפני כל פורענות שלא תבוא, התחסנות פנימית, עקשנות לאומית וטהרה מוסרית.

ואמריקה העברית עומדת מתוך יתר־תדהמה תחת מהלומת מותו בלא עת.

כבר בקיץ של שנת 1933 כינס אצלו סופרים אחדים מאמריקה שהודמנו אז בארץ ושיתפם לריקמת המחשבה בדבר ה"גליונות" שניגש לערוך, בימה ספרותית לארץ ישראל ולתפוצות כאחד. כבר אז הרה והגה רעיון הגשר של ישראל־אמריקה. ומאז עמד בקשר תמידי עם כל סופר וסופר כאן וזירזו להשתתפות. ומאז דאג לגורל קהילה יהודית זו רבת הכמות והאיכות שמא תתנוון ותהיה לאבר מדולדל.

מכתביו לסופרי אמריקה עולים למאות. ובכל מכתב, שהיה מעין מאמר ב"גליונות" — פרוזה ושירה פתוחות — שפך לבו לא רק על מפעל טיפוחיו, ירחונו, שחרד לו ודאג לו תמיד והקריב לו כל חלבו ודמו אלא גם על כל הבעיות החמורות בהן נתון עמנו כבצבת בציון ובגולה.

וראיתיו לפני שלושה חדשים בימים החמים שבת־לאביב, כולו כחוש ורוה, עור ועצמות, וכתמים בפניו שהעלו בי חרדה. ביקשו אותו שיצא לימים אחדים לחופש, לירושלים. הוא דחה: אחר כך, אחר כך, כלומר לאחר שיגמור את החוברת הגדולה המוקדשת כולה לאמריקה.

זאת היתה לנו מתנתו האחרונה.

וכך עבד ללא חשך, ללא חשיכה עצמית, כל היום ואשמורות בלילה, עד אפיסת הכוחות ממש, עד דעוך הפתילה, בדמי ימיו.

ולמרות כל עבודותיו הקשות שלא הספיקו למחיתו, בעריכה ובהדפסה ובאריזה ובמשלוח ובחיפוש חותמים מעין תפקידיו הרבים של עורך "השחר" — ומלאכת התרגום בלילה, לא היה נרתע מהעמס על עצמו גם דאגותיהם וטרחותיהם של אחרים, של ידידיו ומשתתפיו.

הוא נתחבב על כל יודעיו בפשטותו, בקירבתו האנושית, ללא מחיצה של חולצה מעומלנת, אלא כנות ומבקשת כנות. לב ללב.

וכשכתבנו לו מכתב, בכמה תמימות וטבעיות התחלנו במלים "ידידי היקר!". המלים נכתבו מאליהן. הן קפצו מתוכנו על הנייר. כלומר, כאן נאה וכאן יאה: ידיד יקר!

ועתה הלך ואיננו, וכל כך יחסר לנו. עולם צפוף, מלא אנשים, אך הוא לא יהיה. בין איש לאיש יהיה חלל ריק.

הדואר, תש"ו

אפיזודה אמריקאנית

לפני שנים, שנים רבות — ראו, איך זה כבר מצלצל כמו אגדה — לפני שלושים־ארבעים שנה, היתה באמריקה, ובעיקר בניו־יורק, חבורה צעירה קטנה של כותבי שירים עבריים שהתרכזו מסביב לדמותו הנאצלה של בנימין נחום סילקינר וביתו היה להם בית וועד, שם רקמו חלומות לתיקון השירה והספרות. מאז נתמעט מספרם, מאד נתמעט, אך כעשרים ספרי השירים ותרגומי שקספיר העומדים על מדף קצת בודד ומרוחק בספרייתנו החדשה מעידים על עבודה מתמדת, על עקשנות קיום כלפי חוץ והתלבטות וגישוש נתיבות מבפנים — על אפיזודה מעניינת בתולדות יצירתנו.

אפיזודה אמרתי? האומנם רק כך? מחזה צדדי ולא מקושר עם גלגולי המאורעות בדראמה הראשית, וגם חולף עובר ועוד מעט ואיננו?

צעירים היו כשבאו לאמריקה, רובם בעשור השני של שנות חייהם, וזה היה אחד הגורמים בעיצוב דמותה של שירתם. הסופרים שקדמו להם, בני דורם של דוליצקי או רוזנצווייג, באו בגיל — או במצב — של זיקנה, כשאופים ופרצופם, כוחותיהם והגיגיהם, כל צפונות רוחם נתגבשו ונתבלטו, ולכן מצאו את עצמם בעולם זר שלא יכלו ולא רצו לתפסו. ובדידותם הביאה אותם לידי התמרמרות וציניות וביטול: אמריקה — עמא ריקא! מתוך יחס כזה ניטל כמובן כל כח הפראה והשראה, וסופם היה השתכחות, ירידה לטמיון, וגוועה בנכר באין עין עברית רואה ואין אוזן קולטת את אנחתם האחרונה. לא כן הללו שבאו בכל רכותם וגמישותם ויין הגעורים תסס בקרבם. והעולם כולו חידוש ופלא לפנייהם. חמקה ונעלמה העיירה הרחוקה של אנשים העוטרים אותך בכל עת ובכל שעה ושל פחד הגויים בכל יום ראשון בשבת כשנשתכרו בחצרות "המונופול" והתפרעו והתפראו. עולם חדש ורחב וחפשי, עם זמירות שונות של שחר עולות בכל יום מלמטה מן הרחוב, מנעימות שינה או קימה. קודם, הבשורה הראשונה של יום: עגלת החלב המקשקשת כווג על המרצפת החלקה של הרחוב, וקול קריעת דלתות וירידות ועליות נחפזות על גבי

המדרגות. ואחר כך, עם התגברות האור, זמירות שונות: זו של קונה הבגדים הישנים, זו של משחיו הסכינים והמספרים, זו של מתקן מטריות, זו של קונה עתונים ישנים על מנת לעשותם סחבות שתהפכנה עוד פעם לעתונים. כל אחד ופזמונו הממושך עם פזר ושלשלת שהגיעו עד לאזני הקומה החמשית, וזו הצנועה הענוותנית של קובע זוגיות חדשות או מטליא שבורות בחלונות הגבוהים — למה דווקא קולו של זה, כל כך חרד וביישני? ואחר כך הקפיצה אל תוך רעש הרחובות בהמון גליו, דחיקה לתוך רכבות תחתיות חורקות והשתלבות ממש אל תוך איבריהם של אנשים אשר מי יודע מה טיבם, מה תוכם ומגמתם. ואחר כך ישיבה על ספסלי המכללות ומתיחות ההקשבה לפרופסורים על אפלטון, על רומא, על צרפת, על ההתחלה החלוצית של אמריקה — עולם אחר וחדש, והצעירים הלא אוהבים חדשות וחליפות, אולי מפני שקול "קום וכבוש" יוצא מתוכם לשריריהם הדרוכים. וביום הראשון בשבת נסיעות לחולות הלוהטים של שפת ים או להרים. איפה היו הרים וימים בעיירתם? ובערב טיול באוויר הקריר ברחוב ברודביי המזרחי וכניסה עם נערה ל"טרקלין גלידה" ודושיה של ציטאטות משירי שצ'לי וקיטס אגב מתיקות נמסה וקרה על הלשון, ופעמים שאלה כמו סכין:

— תגיד, תגיד, היש אלוהים? —

העיקר היחס החיובי והאהבה לסביבה החדשה, ומתוך יחס זה וחביקת רב-גונית חדשה וגדולה זו התחילו משתפכים בשירים על הטבע, על ההרים והימים, ועל יום מלוהט השוקע במערב. ועל אהבה שרו, ופשיטא על המוות.

ומה בדבר געגועים על העיירה הרחוקה בה נולדו, ויסורי הסתגלות אמיגראנטית, וחבלי פרנסה? סמי מכאן אלה. הם לא היוו חלק בתימאטיקה של שירתם. אחיהם, כותבי שירים בשפת אידיש — הם עברו את הדרך הארוכה והקשה הזאת, ומשהו מעינויי ה"סוואט-שאפ" נשאר מחלחל ומפעפע בתוכם וסממניו המרירים תיבלו את שיריהם. ואילו הצעירים העברים את בית החרושת לא ידעו. תורתם בתוך מעיהם, התחילו מיד לתת שיעורים פרטיים בעברית או ללמד בבתי ספר עבריים תוך כדי התכוננות לכניסה במכללה על מנת להיות דוקטור או פרופיסור. וכאן מקור כל השלילה והחיוב בשירתם. אמיגראנטיות — הם עברו עליה בקפיצה מהירה. חסרים איפוא תבלין חמוצים וטובים אלה, חסרים לבטי ההסתגלות שהיו עשויים לחזק את שירתם ביסוד קרקעי מוצק וביסוד הסבלות וגם היו יכולים להעמיק עוד יותר ההשתרשות אחר כך, אחרי הלבטים. הם למדו חיש קל את השפה האנגלית ונכנסו אל תוך היכל

שירתה. והיא, לא השירה הרוסית, פיעמה את רוחם וקבעה את דרכם. היא לימדתם את סוד הביטוי הכבוש והמאופק, החרישי והמתון. היו סופרים כאן בארץ שלא יכלו להיאזר לאורה של שירה עברית אמריקאית זו. הם חניכי השירה הרוסית, וזו העברית הקודמת רוויית הדמעות ורבת אוי ואבוי, לא יכלו להתפעל ולהתפעם משירה "קריירה" זו המצניעה לכת עם גירוי השראתה, המנמיכה את קולה כדי שיבוא לתיקון השלמתו בלב הקורא, כדי להזמין את הקורא לשיתוף ביצירה. זאת היתה שירה שיסוד השכל וההגות בה היה קצת מרובה מיסוד הלב והרגשות, ושכלל אופן היה עומד ומפקח על ההרגשה לבל תצא מכליה. זאת היתה אמנות קצת יותר אובייקטיבית, צנועת צליל ורכת צבע. ובדרך זו דומה שהולכת עכשיו כל השירה העולמית. רעמיו של וולט ווהיטמן בשעתו וקארל סאנדברג בימינו, שחדרו אפילו לתוך הפרוזה, כגון זו של סטיינבק ב"ענבי רוש", הולכים ונכבשים על ידי הדממה הדקה של אמילי דיקנסון ורזברט פרוסט.

ולא רק הטופוגרפיה האמריקאית, מנהר הודסון בניו-יורק ועד הרי הזהב בקאליפורניה, אלא גם ההיסטוריה האמריקאית שעקבותיה חרותים עמוק בכל הנוף הרחב הזה שימשה גירוי ומזון. ואולי היא גולת הכותרת בשירה העברית שם. אני מתכוון במיוחד לאותו המוטיב של עם קדום ושוקע לעיניך שעם כל פראיותו וברבריותו היה גם עדין-תרבות בעל שירי ערש נוגים ושירי טבע ושירי מוות מאד דקים, עם שידוע את הסוד של שקיעה יפה וכניעה לגורל, עם אדומי הפנים, ההודים לשבטיהם. בתולדות אותו העם היו ודאי זמנים של התמרדות והתקוממות, אך את הפרקים האלה לא שרו הצעירים ההם בעיקר, אולי מפני שכאמור כל גידולם באמריקה היה חסר את היסוד המרירי של מרידה. הם שרו והיטיבו לשיר את הכניעה החרישית, את ההתמסרות בזרועות הגורל. וכאן עברו מליריקה לאפיקה, מציורים קטנים ומצומצמים אל הבד הרחב שלא היה עוד דוגמתו בשירתנו והמרהיב בגדלו ובהתמודדותו. כאן הזדווגו שתי רשויות. צער עמנו גירה את יצירת התוכן הזר-ולא-זר, ורחבותו של הנוף האמריקאי על ימיו והריו גירתה את רחבות הבד. היה זמן שאדגר אלן פו סבר שכל שיר צריך להיות כמו ברק — קצר ומהיר, מבריק ואיננו. אף הקציב את מספר השורות שהשיר יכול לקיים בו את אמיתתו והצלפת אורו. ואולם הוא עצמו לא קיים נאה כמו שדרש. מכל מקום אין דרישה זו הולמת את האפיקה. ולי נדמה שערך רב יש לרחבות הזאת שהכניסו המשוררים ההם באמריקה אל תוך שירתנו, לא רק מבחינה אסתטית-אפית אלא גם חינוכית. כל ספרות וכל אמנות היא חינוך, ובמיוחד

השירה מפני שהיא מרוכזת יותר, טעונה חשמל יותר. היא יכולה לעדן ולחדד את חושי הנסתרים של הקורא למען תפוס יותר את ההווה מבית ומחוץ, בעולם ובנפש, וכך לחנכו שיהיה יותר עמוק, יותר רחב, יותר נאצל. סוף־סוף יש אי־שם נקודה שבה מצטרפים ומתאחדים שני הקווים: השירה והמוסר. סוף־סוף הרי זוועה ורחמים שהציג אריסטו כמגמת הטראגדיה הן מגמות כל שירה וכל אמנות, והתכלית צריכה להיות לא קאתארסיס, לא מירוקם ופירוקם, כי אם, להפך, פיתוחם וחיידודם. ומבחינה זו גדול ערכה של השירה הארוכה המשתרעת על פני ספר שלם, שאין הקורא עובר תוכה במהרה אלא נכנס וחי בה לזמן־מה ראשו ורובו כיהודי בתוך סוכה, חי בתוך אווירה המתוח ונתון להשפעתה היורדת ומתחפרת אל תוך מעמקיו. נדמה לי שטוב היה לו הבאנו את הגוער שלנו תחת השפעתן הממושכת של יצירות כאלה שהרחבות שבהן מצטרפת לכוח מעמיק ומחזק את חוש הרחמים לאדם.

הרבה שנים עברו מאז, והאם היה כל זה, עידור מתמיד־עקשני ופורה זה בשדות הליריקה והאפיקה והתרגום, אפיזודה בלבד?

דבר, תשי"ב

מפתח